

מחיקות

שלושה מיתוסים מכוננים את התרבות הישראלית עד היום: "שלילת הגלות", "השיבה לארץ ישראל", ו"השיבה להיסטוריה". שלושתם סבוכים ללא התר בסיפור-העל של הציונות, אשר תפקידו להסביר "כיצד הגענו עד הלום ולאן עלינו ללכת מכאן." שלילת הגלות מכוננת קשר המשכיות בין עבר קדום של ריבונות יהודית על ארץ ישראל לבין הווה, המחדש אותה ביישוב מחדש של פלסטיין. בין השתיים לא משתרעת אלא תקופת ביניים אינסופית. מידה כזו או אחרת של הפחתת ערך תקופת הגלות היא המכנה המשותף לכל הציונים, אם גם במידות שונות של קשיחות. היא נגזרת ממה שעל פי תפישת עולמם, היא הנחה מוקדמת שאין לערער עליה, ולפיה מאז ומתמיד היוו היהודים אומה טריטוריאלית. מכאן, שקיום לא-טריטוריאלי הוא בהכרח לא נורמלי, לא שלם ולא אותנטי. הגלות כשלעצמה, כניסיון היסטורי, ריקה מכל משמעות. גם אם הצמיחה הישגים תרבותיים רגועים, הרי מעצם הגדרתה לא יכולה להיות הגשמה מלאה של "רוח האומה". כל עוד היהודים, כיחידים וקהילות, נידונו לגלות, הם יכלו לכל היותר לנהל קיום חלקי וחולף, בציפייה לגאולה שתביא ל"עלייה" מחדשת לארץ-ישראל, המקום היחיד בו יכול להתגשם ייעודה של האומה. בתוך המסגרת המיתית הזאת ניהלו היהודים הגלותיים תמיד חיים ארעיים, כציונים פוטנציאליים או כפרוטו-ציונים, שליבם יוצא "לשוב" לארץ ישראל! המיתוס המכונן השני משלים את הראשון. בעולם המושגים הציוני, שיקום הבית בידי העם יבטיח נורמליזציה לקיום היהודי. לשחזור המהלך של ספר שמות הוקצתה הטריטוריה של הסיפור התנ"כי, על פי הפירוש שקיבלה בתרבות הפרוטסטנטית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה. האידיאולוגיה

1. האופן שבו אני מגדיר את המיתוסים המכוננים הוא ללא ספק קריטי, והוא נשען על המחקרים של בועז עברון, 'החשבון הלאומי', דביר, 1988, יצחק לאור, 'אנו כותבים אותך מולדת', 1995; David Myers, *Re-Inventing the Jewish Past*, Oxford, 1995; אמנון רז-קרקוצקין, 'גלות מתוך ריבונות – לביקורת "שלילת הגלות" בתרבות הישראלית', שני חלקים, 'תיאוריה וביקורת' 4, 1993, עמ' 23-56, 'תיאוריה וביקורת' 5, 1994, עמ' 113-132; ראו גם במאמרי 'Domestic Orientalism', *British Journal of Middle Eastern Studies* 23, 1996, pp. 125-45

הציונית הגדירה את הארץ כריקה. הגדרה זו אינה מסגירה בורות של מנהיגי הציונות ושל המתיישבים ביחס לקיום ערבים בפלסטין, או התעלמות עיקשת מקיומם. ישראל היתה 'ריקה' במובן עמוק יותר, משום שגם הארץ נידונה לגלות כל עוד לא הוקמה בה ריבונות יהודית: שום היסטוריה משמעותית או אותנטית לא יכלה להתקיים בתחומיה, בעודה ממתינה לגאולה שתבוא עם שיבת היהודים. האימרה הציונית המפורסמת ביותר, "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ", ביטאה את הכחשת העבר ההיסטורי בשני רבדים: זה של היהודים בגלות וזה של פלסטין בלא ריבונות יהודית. והעובדה שהארץ לא היתה ריקה במובן המילולי, דרשה כמובן את שיקומה וייסודה של הירארכיה שוות-ערך לזו הקולוניאלית, הירארכיה שעונה על סמכות מקראית המבטיחה אפטרופסות היסטורית על גורמים העלולים להישאר במקום ולהפריע לאחר השיבה. המתיישבים היהודים אמורים היו ליהנות מזכויות בלעדיות שמקורן בתורה, ולהתייחס אל הערבים הפלסטינים כאל חלק מן הסביבה הטבעית. בתרבות המאצ'ו העברית המודרנית, לדעת אשה במובן התנ"כי ולדעת את הארץ הינם שני מושגים בני המרה המבטאים יחס של בעלות. המתיישבים היהודים היו לקולקטיב פעיל של סובייקטים, והפלסטינים ילידי הארץ הפכו לאובייקטים סבילים.

המיתוס המכונן השלישי, "השיבה להיסטוריה", מגלה יותר מכל את הישענותה של הציונות על צמיחת הלאומיות הרומנטית וההיסטוריוציזם הגרמני באירופה של המאה התשע-עשרה. הנחת היסוד של המיתוס קובעת כי האומה היא צורת היסוד הטבעית של ההתקבצות האנושית. משחר ההיסטוריה מתאגדים עמים ליחידות כאלו, ואף כי פה ושם מופיעים כוחות חיצוניים או קבוצות פנימיות המחלישים אותן, בסופו של דבר הן מוכרחות למצוא לעצמן ביטוי פוליטי במדינות לאום ריבוניות. האומה היא הסובייקט האוטונומי ההיסטורי *par excellence*, והמדינה היא היעד (*telos*) של מצעדה לעבר הגשמה עצמית. על פי היגיון זה, כל עוד חיו בגולה, נשארו היהודים קהילה מחוץ להיסטוריה, משכנן של האומות האירופיות. על פי ההיגיון הזה, רק אומות הכובשות את אדמת מולדתן ומכוננות עליה ריבונות פוליטית יכולות לעצב את גורלן ולהיכנס להיסטוריה. רק שיבתה של האומה היהודית לארץ ישראל, והתגברותה על הסבילות הכנועה של הגלות, יאפשרו לה לשוב לחיק ההיסטוריה של העמים המתורבתים.

טיהור פלסטיין

רק באופן מטפורי פלסטיין היתה ריקה, ולמעשה מיושבת היתה בערבים. כיצד אם כן "רוקנה" לצורך הקמתה של מדינת ישראל? לאחרונה, ובאיחור ניכר, פרץ ויכוח סביב שאלת מקורותיה של המדינה הנוכחית, הודות למחקריהם של היסטוריונים, אשר לא ראו עצמם מחויבים למיתוסים המכוננים. התפתחות מבורכת זו הצליחה לפזר חלקים גדולים מן הקרושה המיסטית שאפפה את הנושא. ואולם, יש סכנה שהוויכוח יתמקד בשאלה צרה מדי, אם אכן היתה לישראל תכנית-אב לגירוש כולל של הערבים הפלסטינים מבתיהם ב-1948.² הלחץ המוסרי בבסיס השאלה האובססיבית הזאת מובן לגמרי וראוי לכבוד, אך למען האמת הוא נשען על ההנחה כי חשובה מסגרת הפעולה של מבצעי הפשעים, ולא נקודת המבט של הקורבנות. אין ספק שהשאלה, אם היתה באמת כוונה ציונית מפורשת לבצע טיהור אתני במסווה של מלחמה, מציבה בעיות שהישראלים צריכים להתמודד איתן. ואולם, מבחינת הפלסטינים שאיבדו את בתיהם, רכושם, זכויותיהם וזהותם, אין משמעות רבה לשאלה אם האסון נחת עליהם כתוצאה מהחלטות, שקציני צבא ופקידים קיבלו במקום, בעקבות פיענוח רמזיה של ההנהגה הציונית, או מתוך אווירה ואידיאולוגיה מעורפלות, שהתייחסו לגירוש המוני כאל דבר רצוי, או כל צירוף אחר של האפשרויות הללו. מבחינת הערבים המגורשים, מה שחשוב הוא נישולם והיותם לפליטים. טקסים לטיהור המצפון בדיעבד עלולים להפוך למותרות שרק המנצח יכול להרשותם לעצמו, בלי השלכות על חיי הקורבנות, הנאלצים להמשיך ולחיות עם התוצאות. האמת היא שהגירוש ההמוני היווה חלק אינהרנטי של תהליך ההתיישבות הציונית בפלסטיין, הרבה לפני פרוץ המלחמה ב-1948. כבר בסוף שנות השלושים, לאחר פרסום דוח ועדת פיל, הפסיקה האפשרות לבצע 'טרנספר' של אוכלוסיה להיות רעיון מופשט. צודק זאב שטרנהל באבחנתו, כי בסופו של דבר, מבחינות רבות, הציונות היתה דוגמה טיפוסית ללאומיות ה'אורגנית' של מרכז אירופה

2. יש ספרות רחבה בעניין זה. לדוגמאות מעניינות ראו: Ibrahim Abu-Lughod, ed., *The Transformation of Palestine*, Evanston, 1971; Christopher Hitchens and Edward Said, eds., *Blaming the Victims*, Verso, 1988; בני מוריס, 'לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947-1949', עם עובד, 1997; Benny Morris, *1948 and After*, Oxford 1990; יגאל עילם, 'ממלאי הפקודות', 1990, Nur Masalha, *Expulsion of the Palestinians: The Concept of 'Transfer' in Zionist Political Thought 1882-1948*, Washington, DC 1992, 'A Critique of Benny Morris', in Ilan Pappé, ed., *The Israel/Palestine Question*, London, 1999, pp. 211-20.

ומזרחה – בניגוד לדגם הלאומיות ה'אזרחית'³. היתה זו לאומיות אכזרית כתביעתה להומוגניות אתנית, והיא שללה מראשיתה כל אפשרות, לפיה תסכים התנועה הציונית להקמתה של מדינה דו-לאומית בפלסטין. על פי המצב הדמוגרפי בפלסטין של 1947, הקמתה של מדינה יהודית תבעה באופן חד משמעי סילוק של פלסטינים מאדמותיהם ויישוביהם. מכל מקום, הצורה שאותו 'טרנספר אוכלוסין' אמור היה ללוש לא תבעה תכנית גירוש מוקדמת של הממשלה הישראלית (בניגוד לתכנית של פקידים בודדים ורשויות ביורוקרטיות). ההחלטה המכרעת דרשה לנוע בכל מחיר את שיבת הערבים לבתיהם, בלא קשר לנסיבות בהן "עזבו", ולשאלה אם ראו ב"עזיבה" רק מהלך זמני כתוצאה מאיום ובעיצומה של מלחמה. היו כמובן מעשים מכוונים של גירוש המוני. דוגמה מפורסמת ומזעזעת אחת היא זו של "מבצע דני", שכלל, בין ה-10 ל-14 ביולי 1948, טבח בלוד וטרנספר-בכוח של כל אוכלוסיית רמלה ולוד לירדן.⁴ ואולם, ההחלטה המכרעת – מודעת ומפורשת לגמרי – נועדה להבטיח כי התמוטטות החברה הפלסטינית, תחת לחצי המלחמה הכוללת בין ישראל למדינות הערביות, תהיה בלתי-הפיכה. על הדברים שהתרחשו בהמשך אפשר ללמוד מן המחקר המצוין שערכה לאחרונה חיה בומבג'י-ספורטס מאוניברסיטת בן-גוריון.⁵ באפריל 1948 נפלה חיפה תחת מתקפה ישראלית. שר החוץ, משה שרת – יקירם של הישראלים ה'מתונים' עד היום – פנה ביוני לעמיתיו בדברים הבאים:

בעיני זהו הדבר המפתיע ביותר: התרוקנות היישוב הערבי. בתולדותיה של ארץ ישראל זה יותר מפתיע מאשר הקמת המדינה העברית... יהיה צורך להסביר את החשיבות העצומה של השינוי הזה מבחינת ההתיישבות והביטחון ומבחינת האיתנות של המבנה של המדינה בפתרון בעיות סוציאליות חיוניות ומדיניות חמורות מאוד שהטילו את צלן על כל עתיד המדינה. דבר זה קרה תוך זעזועי מלחמה שהעם הערבי הכריז עלינו ומתוך מנוסה של הערבים עצמם – ואז באחד מאותם השינויים המהפכניים אשר אחריהם ההיסטוריה אינה חוזרת לקדמותה, כמו שהיא לא חזרה לקדמותה אחרי מלחמת תורכיה ויוון. עלינו להיות מוכנים לשלם בעד הקרקע לא שאנחנו נקנה מכל אחד ואחד. זו צריכה להיות שאלה של משא ומתן ממלכתי. אנחנו מקבלים נכסים וקרקע, וזה ישמש להתיישבותם של הערבים בארצות אחרות. אבל הם אינם חוזרים. וזו המדיניות שלנו: הם אינם חוזרים.⁶

3. Zeev Sternhell, *The Founding Myths of Israel*, Princeton, 1998, pp. 3–47.

4. מוריס, 'לידתה של בעיית הפליטים', עמ' 272–283.

5. חיה בומבג'י-ספורטס, 'קולו של מי נשמע/ קולו של מי מושקת: הבניית השיח של "בעיית הפליטים הפלסטינים" במסד הישראלי 1948, 1952', עבודת מ.א. שלא פורסמה, 2000. אני אסיר תודה מקרב לב למחברת על שהעמידה לרשותי את המסמכים.

6. עילם, 'ממלאי הפקודות', עמ' 31; ההדגשות שלי.

יום קודם לכן, במכתב לגורם בכיר בסוכנות היהודית, הגדיר שרת את ריקון הארץ מתושביה הערבים כ"דבר נהדר בתולדות הארץ, ובמובן מסוים נהדר אף יותר מהקמתה של מדינת ישראל."⁷

'טרנספר בדיעבד'

ביורוקרטים באשר-הם מפתחים דרכי חשיבה וצורות ביטוי מיוחדות, המייצרות לעתים מונחים מדויקים באופן מצמרר. דוגמה מצוינת לכך מספק יוסף וייץ, מנהל מחלקת הקרקעות של הקרן הקיימת לישראל ואחד מהתומכים הנמרצים ביותר ברעיון הטרנספר. כבר ב-28 במאי 1948, כאשר עמד בראש ועדת הטרנספר הרשמית-למחצה, שמנתה שלושה חברים, הזכיר וייץ ביומנו פגישה עם שרת. באותה הזדמנות שאל וייץ את שרת, אם לדעתו יש לנקוט פעולה מסודרת, אשר תוודא כי בריחת הערבים מאזורי המלחמה תהיה עובדה בלתי הפיכה, ותיאר את מטרה הפעולה הזאת כ'טרנספר בדיעבד'. שרת אמר: כן.⁸

המונח שבו השתמש וייץ עמד ביסוד השיח החשאי, שהתנהל בין אנשי ממשל ופוליטיקאים ישראלים באותם ימים. במשך סתיו 1948, פחות או יותר מאז ההתקפה על חיפה, ובמידה הולכת וגדלה של עוצמה ואכזריות, רוקנו מערבים השטחים הפלסטיניים, שנכבשו בידי הכוחות הישראליים, ולא היה צורך בשום תכנית-אב לסילוקם. דרכים רבות שימשו כדי להפוך את הארץ ל'נטולת ערבים': מנוסת העשירים; בריחה זמנית של אזרחים מן האזורים שהיו נתונים תחת איום של קרבות כבדים; ליכוי הפאניקה בעזרת אלימות, טרור ותעמולה של הצבא הישראלי, וגירוש במלוא מובן המלה.⁹ תיעוד נרחב מוכיח כוונה שקולה וקרה להפעיל מדיניות של "טרנספר בדיעבד" שנבעה מהמהלכים הללו. זו היתה החלטה בסיסית שקיבלה גיבוי מצד המערכת הביורוקרטית והתחקית בשנות החמישים, והשלכותיה עיצבו במידה מכרעת את חיי הפלסטינים והיהודים כאחד, בישראל ומחוצה לה. עד היום, מה שמגדיר באופן מבני את אופייה של מדינת

7. עילם, 'ממלאי הפקודות', עמ' 43.

8. ראו Morris, 1948 and After, pp. 89-144.

9. ראו במיוחד את הניסיון הזהיר של מוריס לסווג כל מקרה ומקרה שלגביו הצליח לאסוף מידע במפות, בנספחים ובמפתח מפות שלא יסולא בפז, ראו אצל מוריס, 'לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים', עמ' 587-596.

ישראל הוא שיבת היהודים ואי־שיבת הערבים לפלסטין. אילו נעלמה הדינמיקה הזאת של שיבה/אי־שיבה, היתה מאבדת המדינה הציונית את זהותה.

נרטיבים רשמיים

משמעות היישום הפיזי של מדיניות אי־השיבה באה לידי ביטוי, בתקופת המלחמה, בהרס ברוטאלי של כפרים כבושים, ובכמה מקרים גם של שכונות עירוניות, בהחרמת אדמות ורכוש, וביישוב יהודים במקומות נקיים־מערכים. התוצאות הושלמו בשנות החמישים באמצעות חקיקה, שהוחלה על הפליטים מחוץ לישראל ועל הפליטים בשטח המדינה, אשר הגדירה אותם כאזרחים מדרגה שנייה. ואולם, מחיקת הקיום הערבי מפלסטין לא היה רק פיזי, והוא התקיים גם ברמת השיח. על ההיבט הזה של המבצע הופקדו גורמים רשמיים, שנחשבו לבעלי מומחיות מקצועית בעניין "השאלה הערבית". מומחים אלה התחלקו לשני סוגים. הראשונים הגיעו דרך המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, או משירות הידיעות של ההגנה (ש"י) בתקופה שלפני קום המדינה. הם דיברו ערבית, צברו ניסיון במגעיהם עם ערבים, התגאו בהיכרותם עם השטח, ונודעו כערביסטים. הנציגים האחרים היו תוצריהן המשכילים יותר של אוניברסיטאות אירופיות – גרמניות ברובן – או של האוניברסיטה העברית בירושלים, ונודעו כמזרחנים. הם שלטו בערבית ספרותית (פוסטה) והאמינו כי יש להם הבנה רחבה ועמוקה יותר של האויב מזו של עמיתיהם אשר באו מהשטח. כאשר הוקמה המדינה, רובם קיבלו משרות במנגנון המודיעיני ובמחלקות לחקר המזרח התיכון של משרד החוץ, או שימשו כיועציו "לענייני ערבים" של ראש הממשלה.¹⁰

לאחר המלחמה הודרו המנגנון הזה להגדיר באופן עקרוני את מצוקת הפליטים הפלסטינים כסוגיה 'הומניטרית', הכרוכה בהכרח במציאת פתרון כולל לסכסוך הישראלי־ערבי, מתוך ידיעה ברורה שפתרון כזה אינו נראה באופק. בומבגי־ספורטס טוענת, בצדק, כי אסטרטגיה זו שירתה את הניסיון לבטל את הסובייקטיביות של קורבנות ההתפשטות הישראלית: היא התעלמה מזהותם, זיכרונם ושאיפותיהם לטובת יצירה מכוונת של הקשר הגורדי, שהתקבל מאז

10. ראו בומבגי־ספורטס, 'קולו של מי נשמע', עמ' 17-22; Joel Beinin, 'Know Thy Enemy, Know Thy Ally', אילן פפה (עורך), 'ערבים ויהודים בתקופת המנדט: מבט חדש על המחקר ההיסטורי', 1995, עמ' 179-201; גיל איל, 'בין מזרח ומערב: השיח המזרחני בישראל', 'תיאוריה וביקורת' 3, 1993, עמ' 39-55; דני רבינוביץ', 'אנתרופולוגיה והפלסטינים', 1998.

כעובדה קיימת בקרב השכבה המשכילה בישראל, מתונה וביקורתית כאחד.¹¹ גם אשר גורן, פקיד במשרד החוץ הישראלי, הבחין בכך בדרכו. את התזכיר מן ה-27 בספטמבר 1948, בו סיכם את בעיית הפליטים והצביע שוב ושוב על הקשר בינה לבין הסכסוך הכולל עם מדינות ערב, הוא סיים במלים: "מחפשי הפשרה [בקרב המדינאים הערבים] רוצים שיבה [של הפליטים לבתיהם]. מחרחרי המלחמה מתנגדים לה. רצונם של הפליטים אינו ידוע ואף אחד גם אינו שואל אותם."¹²

ועדת הטרנספר הרשמית-למחצה, בראשה עמד וייץ, מסרה בנובמבר 1948 את הדוח שלה, שניסח את מה שעתיד היה, בשלב מאוחר יותר, להפוך לגרסה הישראלית הרשמית בעניין "בעיית הפליטים".¹³ התפקיד המרכזי של הוועדה היה להוציא לפועל את מדיניות אי-השיבה באמצעות הרס שיטתי ומחיקה של שכונות וכפרים פלסטיניים, ולפקח גם על ההחרמה השיטתית של אדמה ורכוש פלסטיניים. הדוח היה מסמך עב-כרס, שכלל מידע מפורט בנושא הפלסטינים ופעולות הוועדה. מטרתו הטקסטואלית היתה לכפות בנעימה סמכותית ואובייקטיבית את המסקנה, לפיה הדרך היחידה לפתור את בעיית הפליטים היא יישובם מחדש בארצות ערב. בדיעבד ניתן לראות בדוח הזה את הטקסט הראשוני של השיח הישראלי כולו – אקדמי, ביורוקרטי, פוליטי – על גורלם של 'אלה שעזבו', לפחות עד שפורסמו המחקרים של בני מוריס, בשנות השמונים והתשעים. דוח זה סיפק את התיאור, שהפך לגרסה התקנית של ההיסטוריה לצורכי תעמולה ומדיניות חוץ.

הנרטיב היה שקרי, ויש יסוד להאמין כי היה שקרי במתכוון.¹⁴ במרכזו עמדה הטענה כי הפלסטינים עצמם, מנהיגיהם ובעלי בריתם במדינות ערב, נושאים באחריות הבלעדית ליצירת 'בעיית הפליטים'. המופתי של ירושלים, חג' אמין אל-חוסייני, יעץ לפלסטינים לעזוב את בתיהם כדי לחזור יחד עם צבאות ערב המנצחים, ולתבוע לא רק את רכושם-שלהם, אלא גם את זה של היהודים המובסים. לפיכך על המדינות הערביות מוטלת האחריות לדאוג ליישב את

11. כומבגי-ספורטס, 'קולו של מי נשמע', עמ' 31-33.

12. גנוז המדינה, תעודת משרד החוץ, תעודות השר והמנכ"ל 19-2444 כרך II עמ' 6. להלן: ג"מ/מ"ח/תש"מ.

13. ג"מ/מ"ח/תש"מ 3/2445. קובץ זה מכיל מסמכים מאוגוסט-נובמבר 1948, הכוללים את הדוח של ועדת הטרנספר, שנקראה על שמו של וייץ.

14. השוואה בין הנרטיב הרשמי למסמכים החסויים של התקופה מעידה בתוקף על אפשרות של תרמית מכוונת; יעקב שמעוני, בעל תפקיד בכיר בזמן ההוא, הודה ב-1989 כי "הגרסה השקרית" הוכנה מבעוד מועד. ראו עילם, 'ממלאי הפקודות', הערה 17 עמ' 48-49.

הפליטים בתחומיהן – לא רק משום שהסיתו לעקירתם, אלא גם משום שהיתה זו "עובדה מדעית" שהחברות הערביות הן כעת הבית הראוי היחיד לאנשים אלה, מאחר שמפת פלסטין עברה שינוי וידיה של ישראל עמוסות עבודה בקליטתם של פליטים יהודים אשר גורשו מן העולם הערבי.

היעלמותו של שייח' מוניס

המערכה העיקשת למחיקת כל זכר לעבר פלסטיני מעל האדמה הכבושה היתה פועל יוצא של תכנית מיתאר זו. דוגמה מאלפת לדרך בה יושמה מדיניות זו בפועל אפשר למצוא בממאר שפירסם צבי יעבץ, פרופסור-אמריטוס להיסטוריה רומית, ממייסדי אוניברסיטת תל-אביב ואדם רב-השפעה וכוח בפקולטה למדעי הרוח משך שלושה עשורים. בזיכרונות מן הדיונים הראשונים שניהל עם אנשי אקדמיה, פוליטיקאים וביורוקרטים ביחס להקמת האוניברסיטה, מתאר יעבץ כיצד התקבלה ההחלטה להזיז את הקמפוס המתפתח ממשכנו הזמני בכמה בניינים בלב תל-אביב אל השטח של שייח' מוניס.¹⁵ רצה המקרה וגולדה מאיר (מאירסון באותם ימים) הזכירה גם היא את שייח' מוניס בתחילת מאי 1948 – מיד לאחר נפילת חיפה – בעת שנשאה דברים בפני הוועד המרכזי של מפא"י, וביקשה להציב את השאלה מה לעשות עם המקומות שהפכו לנטולי-ערבים. יש להבחין, אמרה לעמיתיה, בין כפרים 'עוינים' לכפרים 'ידידותיים'. "מה אנחנו עושים בכפרים שנעזבו [...] בלי קרב על-ידי ידידים [ערבים]?" היא שאלה. "אנחנו מוכנים לשמור על הכפרים האלה על מנת שתושביהם יוכלו לשוב, או אנחנו רוצים למחוק כל זכר שהיה כפר באיזה מקום?"¹⁶ תשובתה של מאיר היתה חד-משמעית. לא התקבל על דעתה שכפרים "כמו שייח' מוניס", שתושביהם ברחו, כיוון שלא רצו להילחם נגד היישוב, יזכו לאותו יחס כמו כפרים עוינים – כלומר שיפעילו נגדם מדיניות של 'טרנספר בדיעבד'.

אבל תושבי שייח' מוניס לא השיגו הרבה מסיווגם כ"ידידותיים". עד סוף מארס 1948 מנעו מנהיגיו של כפר גדול זה, ששכן מצפון לתל-אביב, את כניסתם של לוחמים ערבים לתחומו, ואפילו קיימו שיתוף פעולה רופף עם ההגנה. אלא שאז חטף האצ"ל חמישה מנכבדי הכפר, פעולה שהבריחה את אוכלוסיית הכפר כולו, ושייח' מוניס פשוט נעלם, היעלמות שקיבלה את אישורה, שלושה חודשים לאחר מכן, מהמודיעין של צה"ל. במלים אחרות, השאלה הנוקבת, לכאורה, שגולדה

15 צבי יעבץ, "על ימיה הראשונים של אוניברסיטת תל אביב: זיכרונות", 'אלפיים' 11, 1995, 101-129.

16. ראו בני מוריס, 'לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים', עמ' 185.

מאיר העלתה בתחילת חודש מאי נשאלה מתוך ידיעה ברורה שהכפר הפסיק להתקיים כבר בסוף מארס – חשבון נפש טיפוסי לתנועת העבודה הציונית: דמעות תנין על עובדה מוגמרת. מה שהיה שיח' מוניס הפך לחלק משכונה אמידה בצפון תל-אביב בשם רמת-אביב. בשנות השישים נבנתה אוניברסיטת תל-אביב על המקום שבו – פחות מעשרים שנה קודם לכן – עמד הכפר שיח' מוניס. יעבץ, הידוע כלוחם תש"ח "שמאלי", שלא לומר היסטוריון מכובד, אינו מזכיר את העניין אפילו במלה. שיח' מוניס כבר לא היה שם, ובמשך שלושים שנה לא הוזכר. אבל בסופו של דבר, היה רק יוצא מן הכלל קולוניאלי אחד מעוות. בשנות התשעים, כאשר האוניברסיטה התרחבה והתעשרה, הוקם בקמפוס מועדון אח"מים יוקרתי ושמו "הבית הירוק". העיצוב האדריכלי של מבנה זה הוא גרסה ישראלית אוריינטליסטית של 'בית מידות ערבי', והוא נמצא על הגבעה, עליה עמד פעם בית המוכתר של שיח' מוניס (אחרי ככלות הכל, זהו מועדון אח"מים). את המידע על עברו של המקום ובעליו אפשר למצוא בתפריטי הבית הירוק.

מתחילה הבינו פקידי ממשל בישראל את משמעות הזיכרון ומדוע יש למחוק אותו. היהודים עצמם היו צריכים להדחיק איזה דברים נעשו בדרך להקמת המדינה, והיה חשוב עוד יותר לעקור משורש את זיכרון הפלסטינים. שמאי כהנא חיבר את אחד המסמכים המדהימים ביותר של מערכה רשמית זו. כהנא, בעל תפקיד בכיר במשרד החוץ, היה מזכיר אישי ודיפלומטי של שרת בשנים 1953-1954, וסייע בייצור הארכיון הביורוקרטי העצום הידוע בשם 'תיק מבצע הפליטים'¹⁷. ב-7 במארס 1951 הוא ניסח הצעה לדיכון, שניהל בפועל את מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ. כך כתב כהנא באותו תזכיר:

תעמולה בקרב הפליטים במגמה לפכח אותם מאשליות על חזרה לישראל תוכל להיעזר באופן יעיל על-ידי תעמולה בצילומים שיראו להם באופן מוחשי ביותר שאין להם להיכן לחזור. הפליטים מדמים בליבם שבתיהם רהיטיהם וכליהם עומדים במקומם ואין להם אלא לחזור ולהתיישב בהם. יש לפקוח את עיניהם לראות שבתיהם נהרסו, רכושם אבד ומקומותיהם נתפסו בידי יהודים שאינם מוכנים כלל לוותר עליהם. כל זאת אפשר להגיש בצורה עקיפה שלא תגרה שלא לצורך את יצר הנקמה אך תראה את המציאות כמות שהיא אף שהיא מרה ואכזרית.

דרכים להחדרת חומר כזה: חוברת או סדרת מאמרים מלווה תצלומים שתתפרסם בישראל או בחו"ל, בתפוצה מצומצמת שלא תכה גלים בעולם הלא-ערבי, אך תתגלגל לידי עיתונאים ערביים שיובטח מראש כי יעבירו את החומר המתאים שבתוכה לידיעתם של הפליטים. דרך

17. לפרטים נוספים על שמאי כהנא ראו: בומבג'י-ספורט, 'קולו של מי נשמע', עמ' 100, 119, ו-163-

אחרת: להדפיס את הצילומים בלוויית כותרות מתאימות (והכותרות הן הקובעות!) כחוברת אשר הוצאה כביכול באחת הארצות הערביות.

חומר הצילומים צריך לעשות השוואה בין היישובים הערביים בעבר לבין מראיהם כיום לאחר המלחמה ולאחר התיישבות היהודים ביישובים הנטושים. צילומים אלה יצטרכו להוכיח כי המתיישבים היהודים מצאו הכל הרוס והשקיעו עבודה רבה בהחייאת מקומות היישוב הנטושים. כי הם קושרים את כל עתידם במקומות אלה, שומרים עליהם ואינם נכונים כלל לוותר עליהם.

הצעה זו יש בה סיכון מסוים אך נדמה לי שהתועלת שבה מרובה מהנזק וכדאי לחשוב היטב כיצד לבצעה בצורה יעילה.¹⁸

המזכר של כהנא מדגים באורח נאמן את הלוך הרוחות חסר הרחמים בממסד הישראלי, אשר החל לחולל את השינוי בתודעה ובזיכרון של קורבנותיו. מסמך זה יכול להיקרא כמבוא לדוח המקיף ביחס לכל היבט אפשרי של 'בעיית הפליטים', אותו חיבר כהנא מאוחר יותר, באותה שנה, תוך פזילה לפעילותה של ועדת הפיוס מטעם האו"ם ולכנס אותו ארגנה בפאריס.¹⁹ המסמך הזה ראוי לציון מכמה בחינות: הוא מעיד על המהירות שבה הפכה המורשת הערבית בפלסטין לאפיזודה חולפת בתודעה הרשמית, וכיצד כל שיבה של הפליטים הוצגה עכשיו כעניין בלתי אפשרי לחלוטין מבחינה אובייקטיבית, ולא כאפשרות שהמדינה עצמה נחושה לחסום בכל מחיר. בבואו לאשש את התזה המוכרת, לפיה הערבים הם האשמים בנישולם-שלהם, גילה כהנא עד כמה היתה פלסטין לגביו כבר אז נטולת ערבים. "מבחינה לאומית", כתב, "יפריע גידול המיעוט הערבי בישראל להתפתחותה של מדינת ישראל כמדינה לאומית הומוגנית." שיבה אל המולדת, הוא מוסיף בנימה אלטרואיסטית, תמיט אסון על הפליטים עצמם:

אילו היו הפליטים חוזרים לישראל היו מוצאים עצמם בארץ שונה במשטרה החברתי הכלכלי והמדיני מזו שעזבוה. הערים ורוב הכפרים הערבים הנטושים יושבו בינתיים בידי יהודים המטביעים עליהם את חותמם המלא [...] אילו היו הפליטים חוזרים למציאות שנתפתחה בישראל ודאי שמתקשים היו מאוד להסתגל אליה, בייחוד היו מתחבטים למצוא את מקומם העירוניים בעלי מקצועות חופשיים סוחרים ופקידים שהיו נאלצים לחום מלחמת קיום נואשת בתוך משק לאומי שכל עמדות המפתח בו תפוסות בידי יהודים. פלאחים-פליטים אם היו חוזרים לישראל לא היו יכולים לשוב במקרים רבים אל אדמותיהם.

כאן חזר כהנא על הטיעון שהופיע ברוח מוקדם יותר, מן ה-16 במאוס 1949, של משרד החוץ, שגם לנגד עיניו עמדה ועדת הפיוס, אשר הוקמה בעצם הימים ההם בעקבות החלטת עצרת האו"ם 194. מחברי הדוח היו, ככל הנראה, מיכאל קומיי,

18. ג"מ/מ"ח/תש"מ 18/2402.

19. ג"מ/מ"ח/תש"מ 18/2406.

בכיר במשרד החוץ, וזלמן ליפשיץ, מי שהיה בעבר חבר בוועדת הטרנספר ויועצו של בן-גוריון לענייני קרקעות. כתוב אנגלית, תחת הכותרת "בעיית הפליטים הערבים", ברגיסטר רטורי מרוחק של הרי-המציאות-כבר-השתנתה, מדגיש גם מסמך זה את אי-אפשרותה של כל 'ריפטריאציה' פלסטינית.²⁰ מכל מקום, המסמך מוסיף גם סיגור טרגי. בנרטיב מתוארת מצוקת הפליטים כאילו היתה תוצר של אסון טבע אשר תוצאותיו מעציבות אבל בלתי נמנעות ובלתי הפיכות. למדינה שביצעה את הגירוש, בשמה נכתב הדוח ואותה שירתו מחבריו, לא היתה שום נגיעה לעניין. שימו לב לשימוש בגוף סתמי ובלשון סביל:

במהלך המלחמה ויציאת הערבים, התמוטט הבסיס הכלכלי שלהם. נכסי דניידי [...] נעלמו. הבהמות נשחטו או נמכרו. אלפי מקומות מגורים בעיר ובכפר נהרסו במהלך הקרבות או כדי למנוע שימוש בידי כוחות אויב סדירים או לא סדירים [...] ואלה מביניהם שנשארו ראויים למגורים – משמשים ברובם כשיכונים ארעיים למהגרים [יהודים] [...] אבל אפילו אם היתה שיבה למולדת אפשרית מבחינה כלכלית, האם היא רצויה מבחינה פוליטית? האם יש היגיון ביצירה מחודשת של אותה חברה דו לאומית, אשר ייסרה את פלסטין משך זמן כה רב, עד שהובילה בסופו של דבר למלחמה גלויה? גם בנסיבות השמחות ביותר, מצב מורכב וחסר ודאות נוצר במקום שבו מדינה אחת נאלצת להתחלק בין שניים או שלושה עמים בעלי גזע, דת, שפה ותרבות שונים.

נוכחים נפקדים

המונח המינהלי המדויק להחריד שוייץ טבע, 'טרנספר בדיעבד', מוסר את סיפור החתירה הישראלית להפוך את פלסטין למדינה שהפליטים החיצוניים, אשר איבדו את בתיהם במהלך המלחמה או אחריה, אינם יכולים לשוב אליה או להיזכר בה. מונח אחר, שהשלכותיו המינהליות והתחיקתיות ומטענו המוסרי דומים, נבחר לתיאור הפליטים הפנימיים ששהו בתוך שטחי המדינה, ונודעו מעתה כ'נוכחים נפקדים'.²¹ כפי שבומבג'י-ספורטס מדגימה בהרחבה, המונחים 'חיצוני' ו'פנימי' בהקשר זה מסמנים כמובן גם הם את החלטת הממסד הישראלי להכחיש את אנושיותם של הפליטים, לשלוט בהם ולנשלם.²² השימוש

20. ג'מ"מ/ח"תש"מ כרך II 19/4222: לזיהוי המחברים ראו מוריס, 'לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים', עמ' 340; בומבג'י-ספורטס, 'קולו של מי נשמע', עמ' 148.

21. גם דויד גרוסמן נתן דעתו לטבעו המטריד של מושג זה, והוא דייק בקוראו לספרו בנושא הישראליים הפלסטינים בשם 'נוכחים נפקדים' (1992).

22. ראו במיוחד את הדיון שלה על "בניית גוף הידע והצבת הפליטים כאובייקט לחקירה מדעית", "הקטגוריזציה של הפליטים", 'קולו של מי נשמע', עמ' 44-99.

במונחים אלה נעשה כאן במטרה לחשוף את המציאות שעליה הם מכסים. המונח 'נוכחים נפקדים' מציין את ההיסטוריה של הנישול והעקירה של כ- 160,000 פלסטינים, אשר מצאו עצמם בתוך שטח מדינת ישראל בין השנים 1948 ל-1952. הוא מתווה את צירי האפרטהייד המגדירים את מדינת ישראל עד היום: את משחק הגומלין בין ההכרה הרשמית בפלסטינים כאזרחים לבין ההדרה המבנית שלהם מזכויות שוויוניות במסגרת המדינה. דיאלקטיקה מיוחדת זו של דיכוי אוכלוסיה, שבאופן רשמי היא נוכחת, אך מבחינות רבות ומכריעות מקומה נפקד, היא ההופכת את ההגדרה החוקית-מינהלית של פלסטינים אלה למדויקת כל-כך.

במקור, הקטגוריה 'נפקדים' היתה מונח משפטי שתיאר את הפליטים אשר 'נפקדו' מבתיהם אך 'נכחו' בתוך גבולות המדינה, כפי שנקבע בהסכמי שביתת הנשק של 1949. רוב מוחלט מבין הפלסטינים שסווגו כך לא הורשו לשוב לבתיהם, לתבוע את רכושם, או לדרוש פיצוי. ב-1950 ניסחה המדינה את "חוק נכסי נפקדים", שהעניק תוקף חוקי לגזילת הרכוש. ביזת הרכוש הערבי התבצעה במסווה של עסקת אדמות ענקית, שהמדינה ביצעה עם עצמה. גוף רשמי מוסווה בקושי תחת השם "האפוטרופוס לנכסי נפקדים" הוסמך למכור אדמות נפקדים (שהגדרתן נקבעה בסעיף 1(ב) בחוק) ל"סוכנות הפיתוח", גוף ממשלתי שנוצר במיוחד לצורך הרכישה. אותה סוכנות מכרה שוב את האדמות, הפעם ל"קרן הקיימת לישראל". בסוף השרשרת הוחכרו אדמות אלה ליהודים בלבד (לשם כך נחוצה היתה קק"ל). לבסוף הפכו הקרקעות לרכוש פרטי דה-פקטו, אף כי מבחינה חוקית הן נותרו ברשות המדינה.²³

הכחדה תרבותית

זו היתה תוצאת המעמד החוקי של נפקדות, אבל את המושג הדיאלקטי לחלוטין של 'נוכחים נפקדים' הגה באופן מפורש יותר אלכסנדר דותן, פקיד בכיר אחר במשרד החוץ. בתחילת קיץ 1952 הוא עבד ב"מחלקה למוסדות בינלאומיים", כאשר ארגון אונר"א מאס בפעילות בארץ והעביר את האחריות לפליטים

23. הטקסט של החוק הזה ארוך למדי, אך ניתן למצוא אותו בכל אוסף רשמי של תחיקת הכנסת. להערות ביקורתיות על החוק ראו: אלינה קורן, 'המיעוט הערבי בישראל בתקופה הממשל הצבאי' (1948-1966), עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1997, עמ' 91-96; תום שגב, '1949: הישראלים הראשונים', דומינו, 1984, עמ' 93-95.

ה'פנימיים' לידי ממשלת ישראל. ביולי מונה דותן למתאם בין-משרדי וליו"ר "הוועדה המייעצת בנושא הפליטים". לאחר מחקר קצר, חיבר שורה של מזכרים שהציגו את הרקע ל'בעיית הפליטים' והעלו הצעות לפתרון. המסמך הראשון, מן ה-9 בנובמבר 1952, הוקדש בעיקרו לפליטים שנותרו בשטח מדינת ישראל, אך לא הורשו לחזור לבתיהם – רבים מהם התגוררו בערים וכפרים פלסטיניים אחרים. דותן איתר את האנשים הללו והגדיר אותם – כנראה לראשונה – כ'נוכחים נפקדים'.²⁴ מאפייני הלשון של המזכר מדהימים. נימה טרגית, אמפתיה מזויפת וניתוק אנתרופולוגי חוברים כולם יחד כדי לתאר "באופן ריאליסטי" את האופן שבו, ככל הנראה, יזכרו 'הנוכחים הנפקדים' את העבר:

הבעיה היסודית של הפליט, המתנית כולה במדיניות הממשלה, היא בעיית הקרקע. למעשה יושב הפליט בגליל, כבמקום תצפית, בכפר הסמוך לקרקעותיו וכפרו הנטושים. המרחק הוא לרוב קילומטרים מספר בלבד והפליטים היו מסוגלים לעבד ברוב המקרים את קרקעותיהם ממקום יישובם הנוכחי, אילו ניתן להם הדבר, גם ללא שיבה אל הכפר הנטוש ההרוס. ממקום תצפיתו ומקלטו הנוכחי עוקב הפליט אחר המתהווה באדמתו, כשהוא מקווה ומיחל לשוב אליה, רואה את העולים החדשים המנסים להיאחו בקרקע, או רואה את החוכרים שחכרוה מידי האפוטרופוס, או שהוא רואה את המטעים ההולכים ומתנוונים לעיניו מפני שאין איש מעבד אותם [...] הפליט שואף לשוב אל אדמתו ולו אל חלק ממנה, במקרה שהיא מיושבת כבר ברובה על-ידי יהודים, ולפיכך הוא מבקש בדרך כלל לחכור אצל האפוטרופוס מאדמתו המקורית שלו, דבר שאינו ניתן לו.

דותן היה נחוש בדעתו כי הארכה של תנאים אלה איננה אפשרית מבחינה תרבותית ופוליטית, ואולם הערכה זו לא הביאה אותו למסקנה כי צריך להשיב את הרכוש ולהעניק לפליטים, לפחות ל'פנימיים' ביניהם, אזרחות אמיתית. המיתוסים המכוננים של הציונות לא איפשרו, ועדיין אינם מאפשרים, להעלות על הדעת שום חיבור בין המלים 'שיבה', 'ערבים' או 'פלסטינים'. לדותן היה רעיון אחר: להביא להתבוללות מקפת של פלסטינים אלה במדינה ובחברה היהודית בישראל באמצעות הכחדת זיכרונם, זהותם ותרבותם. דותן השתמש במתכוון באותו מושג ששימש כציר ההצדקה העצמית של התנועה הציונית: ההתבוללות היא האסון שלצורך מניעתו הוקמה מדינת ישראל – למניעת ההיעלמות של העם היהודי דרך התבוללות בגולה. זה העתיד שאותו ביקש כעת להנחיל בנדיבות לערבים בשטח ישראל. במזכר שני, מן ה-12 בנובמבר 1952, הזהיר דותן כי המדיניות הנוכחית עלולה לעורר בפלסטינים את התחושה כי הם "מיעוט לאומי

24. ג"מ/מ"ח/תש"מ 2/2445 (II) (948-a).

גולה ונרדף המזדהה עם האומה הערבית.²⁵ כדי למנוע סכנה זו, הציע אסטרטגיה חדשה, "הצריכה לשאוף מחד גיסא לשילוב הערבים במדינה על-ידי כך שקושרים ופותחים לפניהם את שערי ההתבוללות, ומאידך גיסא צריכה המדיניות החדשה לשאוף למלחמה תקיפה באלה שאינם רוצים או אינם מסוגלים להסתגל למדינה [היהודית]". דותן היה מודע להתנגדויות שמדיניות זו עלולה לעורר, והשיב להן בצורה ישירה. "אפשר גם לשאול, בצדק, אם יש סיכוי שהערבים יתבוללו. דבר זה אפשר ללמוד כמובן רק מתוך הניסיון אולם אם רוצים ללמוד גזירה שווה מן ההיסטוריה אפשר לומר כי ההתבוללות היא תהליך שכוח ביותר במזרח התיכון מקדמת דנא."

את ההיגיון הקולוניאלי של תפישה זו ניסח דותן בבהירות מרתקת, כשהמשיך והסביר כיצד אפשר להביא להכחדה בלתי חוזרת של הזהות הפלסטינית:

[...] הגשמתה של מדיניות חדשה כזו מחייבת הסתערות כללית על המיעוט הערבי הן מצד המדינה והן מצד הציבור היהודי בארץ ונדמה כי מכשיר חשוב שלה יכולה להיות הקמת מיסיון תרבותי יהודי חילוני. מתפקיד המיסיון לפעול כשליח העם היהודי והקידמה הישראלית בכפר הערבי ובשום פנים אין להרשות פעילות מפלגתית במסגרתו או באמצעותו. מיסיון זה ישכיר בסמינריונים מיוחדים מדריכים יהודים שיפעלו בכפרים הערבים דוגמת המדריכים במעברות ובהתיישבות החדשה ודוגמת המשלחות לכפרים האינדיאנים במכסיקו.²⁶ מדריכים אלה יחדרו לכפרים יחד עם הפליטים, שיתחילו ביישובם וילוו את הפליטים מהיום הראשון להתיישבותם המחודשת [...]. די במשלחות של 2-3 מדריכים ומדריכות לשורה של 20-30 כפרים, שיפעלו בהם שינויים אגוריים [...] משלחת כזו היושבת בכפר, עוסקת בהוראת העברית בבית הספר והדרכת הנוער, בהדרכה חקלאית, בעזרה רפואית וסוציאלית והדרכה חברתית, המשמשת מתווך טבעי בין הכפר והשלטונות והיישוב העברי, והיודעת את כל המתהווה בכפר ובסביבה מבחינת הביטחון – משלחת כזו עלולה לרכוש לה למעשה את ההשפעה על כל ענייני הכפר ולשנותו תכלית שינוי בתקופה של שנים מספר.

ההצעה של דותן עוררה את חמתו של ג'וש פלמון, יועצו החזק וחסר הרחמים של בן-גוריון לענייני ערבים. פלמון תמך בהמשך המדיניות הצבאית הדכאנית המוכרת, מתוך תקווה כי זו תמשיך את תהליך ה'טרנספר בדיעבד' – כלומר לגירוש דה פקטו גם של הפליטים ה'פנימיים'. ואולם, דותן שב והשמיע את עמדתו מבלי להירתע. הדוח הבא שלו, מן ה-23 בנובמבר 1952, מזהיר מפני כוחות חיצוניים העלולים לנסות לתבוע 'אוטונומיה תרבותית' בשם המיעוט

25. ג'מ"מ/ח"ח/תש"מ 2/2445 (II) (a-948).

26. ההדגשה שלי.

הפלסטיני בישראל, והמשיך לדחוף את תכניתו להתבוללות ערבית. קשה להעלות על הדעת דוגמה מוחשית יותר לניסיון מכוון למחוק את זכר פלסטין הערבית מאשר הלקנה האחרונה, שדורתן הניח במבנה האסימילציה המפואר שלו. כך כתב לשר החוץ:

אמצעי חשוב הוא החשת השחזור של שמות גיאוגרפיים עתיקים ושעבור שמות מקומות ממקומות ערביים. במקרה זה החשוב ביותר להפיץ כהלכה את השימוש המעשי בשמות המחודשים, תהליך הנתקל בקשיים גם אצל יהודים (ביפו שכיח עדיין השם "ג'בליה", אם כי "גבעת עלייה" הולך ויורש אותו). לעומת זאת לא נמצא עדיין שם עברי ל"עג'מי", אשר את השכונה הערבית שבה עדיין מכנים כמה עולים חדשים בשם המשקר את האוזן "גיטו" או ה"גיטו הערבי". על-ידי הקפדה רשמית והסברה מתאימה אפשר להרגיל את תושבי "ראמי" הערביים לקרוא לכפרם בכתב ובעל-פה בשם "הרמה" (רמת נפתלי), או להרגיל את תושבי "מג'ד אלכרום" לקרוא לכפרם "בית הכרם". מפי תושבי "שפעמר", השם הערבי, כבר שמעתי את השם "שפרעם".²⁷

דותן תיאר את המזכר השני שלו במלים "הפתרון הסופי לבעיית הפליטים בישראל". הקלות שבה השתמש במונח זה היא מזעזעת. כאן נטועים השורשים ההיסטוריים של הסיורב האובססיבי להעניק לפלסטינים את זכות השיבה, סיורב המניח – יותר מהשאלה על אחדות ירושלים – את בסיס הקונסנזוס הרחב ביותר בפוליטיקה הישראלית היום. כאן טמון ההסבר לאמונה האמיתית – והמחוצפת – כאילו נסוגה מן השטחים שנכבשו ב-1967 ופירוק ההתנחלויות פירושם פשרה כואבת.

פורסם ב-2001, *New Left Review* 10

מאנגלית: דפנה רוזנבליט

27. מצוטט אצל יצחק לאור, 'אנו כותבים אותך מולדת', עמ' 132. העבודה הביקורתית של לאור היא הניסיון הרגיש ביותר עד כה להראות כיצד הממסד הספרותי התמנה על-ידי מדינת ישראל כדי לכתוב את התסריט ההגמוני אשר מחק את זיכרונותיהם של הפלסטינים. ראו בעיקר: 'חיי המין של כוחות הביטחון: על גופניותו של הישראלי היפה והביטחוני אצל עמוס עוז', ו"אנו כותבים אותך מולדת", עמ' 105-76, 115-171.